

Bodil Møller Knudsen:

Boder*

Hidtidige definitioner og beskrivelser af boder

I de middelalderlige skriftlige kilder og i den litteratur, som omhandler middelalderbyernes topografi, socialtopografi og bebyggelsesmønster forekommer fænomenet boder meget ofte.

Når de her er gjort til genstand for en nærmere undersøgelse, skyldes det først og fremmest en tydelig uoverensstemmelse mellem de konkrete beskrivelser af boder, som findes i skøder og jordebøger og de definitioner af boder, som optræder i opslagsværker som Håndbog for danske Lokalhistorikere, Ordbog over det danske Sprog, Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog og Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. I det følgende diskuteres bodedefinitionerne i disse værker; og ved hjælp af de besiddelsesforhold, som knytter sig til boderne, fremlægges en ny definition af begrebet bod.

I Håndbog for danske lokalhistorikere beskrives boder i købstæderne som de mange småhuse, der beboedes af håndværkere, daglejere og fattigfolk, der ofte boede til leje.¹ I Ordbog over det danske Sprog bestemmes en bod som blandt andet et lille hus, husrum til midlertidigt ophold, tarvelig bolig, især om fattigboliger i en købstad.²

Kalkar definerer bod blot som hytte, lille hus, og derefter citeres et eksempel på, i hvilken sammenhæng en bod kan optræde: »en min bod i mit hus i then gardh, som ieg nw ibor, boden liggendis ud til gadhen.³ I Kulturhistorisk leksikon nævnes, at udtrykket bod anvendes i ældre dansk om fattigboliger i købstæderne.⁴ I disse definitioner er der visse fællestræk hvad angår opfattelsen af bodernes størrelse, materiale og standard samt beboernes sociale status: boderne beskrives som små huse eller hytter, deres materiale og standard som tarvelig eller dårlig; og endelig beskrives boderne som fattigboliger, beboede af håndværkere, daglejere eller af fattigfolk.

Generelt tager disse definitioner udgangspunkt i og eksempler fra eftermiddelalderlige forhold.⁵ Endog artiklen i Kulturhistorisk leksikon anvender ved sin bestemmelse af boder som fattigboliger blandt andet et eksempel fra 1600-årene, nemlig Nyboder. Eksemplet er i øvrigt misvisende, fordi Nyboder ikke var fattigboliger, men boliger for flådens folk.

På baggrund af den del af projekt Middelalderbyens materiale, som omfatter årene fra ca. 1300 til ca. 1550, skal det undersøges, hvorvidt de egenskaber, hvorved begrebet bod bestemmes i de ovennævnte definitioner, faktisk er fællestræk for alt, hvad der i kilderne optræder med betegnelsen bod.

* Statens Humanistiske Forskningsråd iværksatte i 1977 projekt Middelalderbyen, hvis formål det er, at undersøge ti udvalgte danske byers opståen og topografiske udvikling gennem middelalderen. I forbindelse med dette arbejde foretages der forskellige undersøgelser af middelbar topografisk karakter, hvilket denne artikel er et resultat af.

1. Håndbog for danske lokalhistorikere. Red. af Johan Hvidtfeldt. 1952–56, p. 164.

2. Ordbog over det danske Sprog. 1919–56. 2. Bd., sp. 929.

3. Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske Sprog. 1300–1700. 1976, p. 237.

4. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid. I–XXII, 1956–78. Bd. II, sp. 32 – bodha. Kun norsk og finsk materiale behandles under Bu.

5. I Ordbog over det danske Sprog anvendes dog også Klareboderne i København som eksempel. Kalkar citerer blandt andet et par middelalderlige kilder, som ikke indeholder belæg for den definition, han anvender dem som eksempel på.

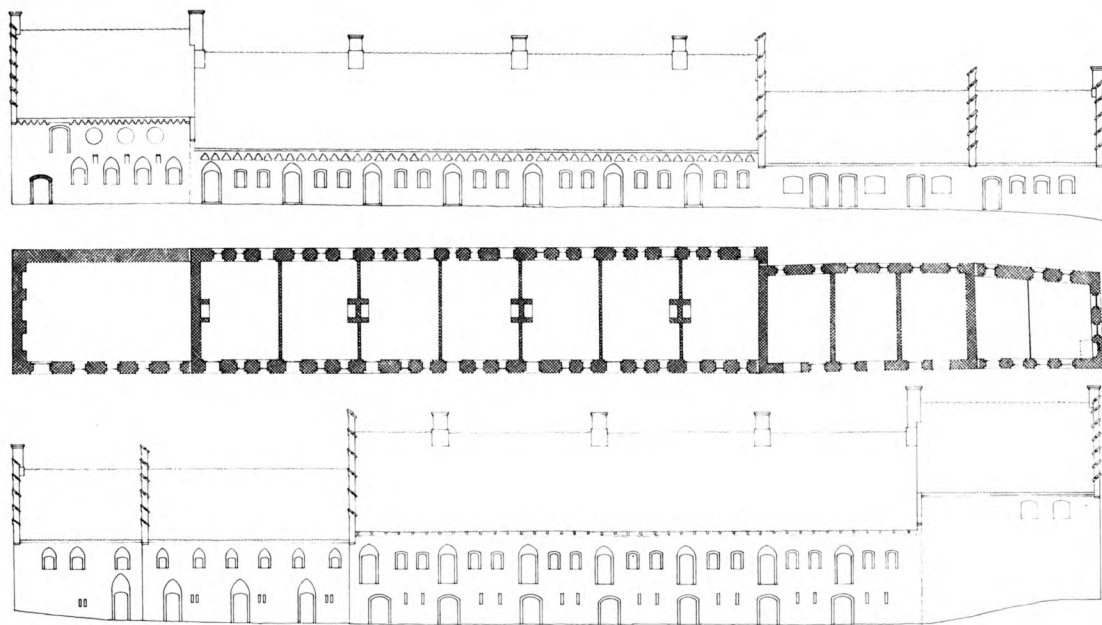

Fig. 1. Stenboderne i Næstved. Nord- og sydside samt stueplan af gaderækkens huse omkring 1500-tallet. Mål 1:400.

Størrelse

En beskrivelse af bodernes størrelse, både med hensyn til grundareal og antal fag eller stokværk vanskeliggøres af, at disse betegnelser næsten aldrig forekommer i de skriftlige kilder.

Fra Aalborg kendes nogle få størrelsesangivelser. I forbindelse med salg af to boder med hus og jord gives i et skøde følgende beskrivelse af den ene bod: »er muret imellem »stolpen« 2 Lofter paa »som fem bygende, thii ære iiii gwllfw«; og af den anden: »som er 4 »byndgende« i den sønder Side, det er 3 »gwllfw«; og 5 »byndinge« i den nørre Side«. ⁶ Her er størrelsen angivet i bindinger og gulve (begge længdemål) og lofter (højdemål), men det er ikke muligt at slutte sig til et nogenlunde præcist grundareal.

Da de skriftlige kilder i sig selv giver alt for få oplysninger om bodernes størrelse, må man

vende sig til enten arkæologisk materiale eller endnu stående eller rekonstruerbare bygninger, som via de skriftlige kilder kan identificeres som boder.

Eksempler på dette forhold er Mogens Tuensens boder i Næstved samt Jørgen Kochs boder og De høje klædeboder i Malmø.

Boderne i Næstved (fig. 1) blev bygget for borgmester Mogens Tuensen og i 1484 skænket til Sct. Peders kirke sammesteds. Bygningerne beskrives i skødet således: »Thet ny Steenhus . . . som ære syw Bodher og Bolige, met syn Kællere, huer Bodh«. ⁷ På fig. 1 ses nord-siden, i et stokværk, og sydsiden i to. Hver enkelt bods grundareal er ca. 7 × 8 m. ⁸

I Västergatan i Malmö lod borgmester Jørgen Koch i 1500-årenes første halvdel opføre tre stenboder i forbindelse med sit stenhus. Disse tre boder udgjorde en grundmuret længe i flere stokværk og med hvælvede kældre. Fig. 2 viser en tegning og et rekonstruk-

6. Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. 2. Rk. 1928–1939, 10137.

7. Repertorium, 2. Rk. 5410 og Danske Magazin. Første Bind. 1745, p. 269–272.

8. Nystrom, Arne: De middelalderlige stenboder på sct. Peder kirkeplads. Næstved. 1974, p. 13.

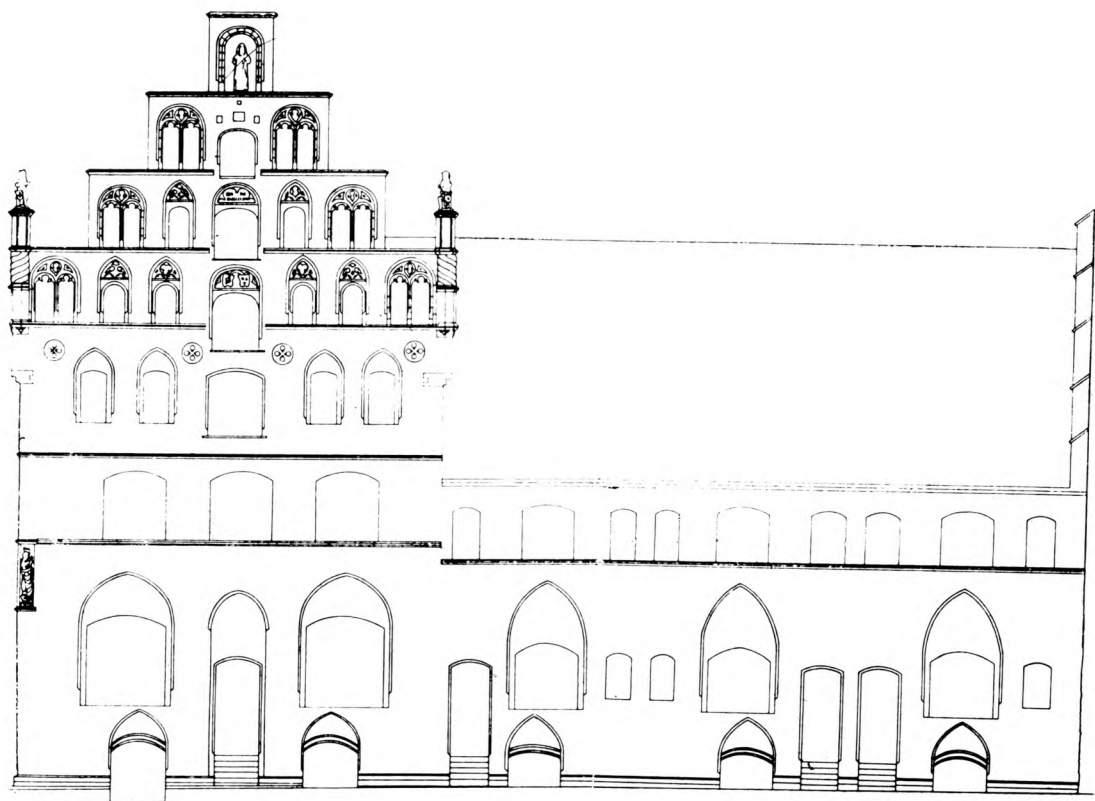

Fig. 2. Stenboderne i Västergatan i Malmö.

tionsforslag, fremsat af Brita Nyström efter en bygningsarkæologisk undersøgelse.⁹ I samme by lå De høje klædeboder, som også var i flere stokværk og havde hvælvede kældre. Fig. 3 viser en rekonstruktion på baggrund af en bygningsarkæologisk undersøgelse.¹⁰

Der er således klare eksempler på, at boder kunne variere meget i størrelse og bestå af store stenbygninger.

Standard og materialeanvendelse

Det andet fællestræk i de foranciterede definitioner drejer sig om boderne standard og det anvendte materiale. De eksempler, som

lige er fremlagt, viser, at boder ikke nødvendigvis var tarvelige bygninger. Dette billede bekræftes af de mange gange, stenboder nævnes i kildematerialet fra de ti byer, som er behandlet i projekt Middelalderbyen.

Det skal ikke anfægtes, at boder kunne være små og tarvelige, men der findes så markante afvigelser fra dette synspunkt, at det ikke kan fastholdes som et definerende træk ved begrebet bod.

Beboere

Det tredje fællestræk i de hidtil benyttede definitioner var, at boderne tjente som bolig for

9. Isberg, A. U.: Anteckningar om Malmö stad. 1876, p. 101–103. Og Bjurling, Oscar: Malmö stads historia. Första delen. 1971, p. 306.

10. Weibull, Lauritz: Lunds ärkestifts urkundsbok. III. 1904, p. 159. Og Holmberg, Rikard: Rådhus och gilleshus, bodar och köpmanshus i Skånes medeltidsstäder. I Skånes Hembygdsförbund. Årsbok. 1969, p. 58–82.

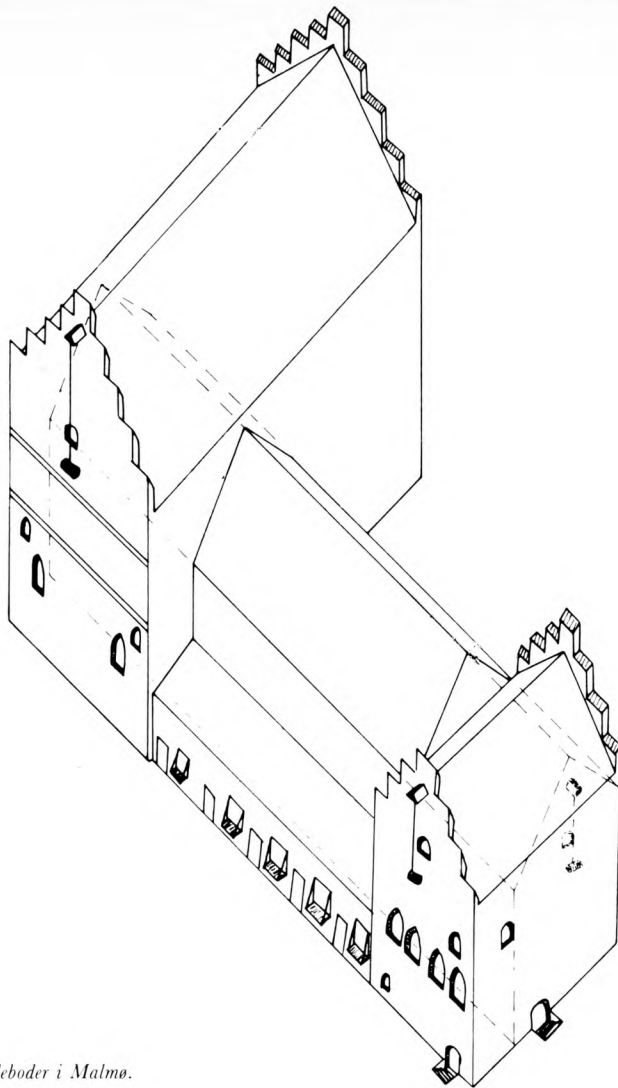

Fig. 3. De høje klædeboder i Malmø.

daglejere og håndværkere, men især for fattige.

At dette var tilfældet skal ikke benægtes. Flertallet af de personer, der i de skriftlige kilder optræder som beboere af boder er ikke karakteriseret ved titel eller stand, og det er derfor umiddelbart umuligt at sige noget om deres sociale eller økonomiske status.

Forholdene i Aalborg kan imidlertid belyses lidt nærmere ved at sammenholde de i projektet indsamlede kilder af topografisk karakter med medlemslisten for det i 1431 stiftede Guds legems lav, der hovedsageligt var

et købmandslav, men også havde gejstlige og adelige medlemmer. Lavet blev ledet af byens borgmestre og rådmænd, samt af to skaffere, en tysk og en dansk. Netop nogle af disse skaffere, hvis sociale position må anses for at være temmelig høj, boede i boder.¹¹ Det samme gælder personer, der var i stand til at yde relativt store pengelån.¹² Der er intet i materialet fra de andre byer som tyder på, at forholdene i Aalborg har adskilt sig radikalt fra dem, og det må konkluderes, at ikke alene personer med lav, men også personer med høj økonomisk og social status boede i boder.

11. Nyrop, C.: Danmarks Gilde- og Lavsskråer. I. 1899, p. 635 og p. 639. Repertorium, 2. Rk., 8784.

12. Nyrop, C. op. cit. p. 635. Repertorium, 2. Rk., 8784.

Nydefinition af begrebet bod

Det bliver således klart, at ingen af de almindelige definitioner på boder, hverken er fyldestgørende eller indeholder en fællesnævner for begrebet bod. Der findes imidlertid en sådan fællesnævner. Ved en gennemgang af de skriftlige kilder fra de ti byer, træder det klart frem, at der til boderne er knyttet særlige besiddelsesforhold. I alle de tilfælde, hvor besiddelsesforholdet omtales, fremgår det, at boderne aldrig beboedes af de personer, som ejede dem, men at boderne altid blev lejet ud.¹³

Til forskel fra den hidtidige forskning, som har fremhævet fysiske og sociale karakteristika, skal man i stedet hæfte sig ved det forhold, at alt hvad der betegnes som boder i de danske høj- og senmiddelalderlige byer er til udlejning. Det er således besiddelsesforholdet, som udtrykkes i begrebet bod og hverken en bygnings fysiske fremtræden eller beboernes sociale status. Boder kan derfor defineres som udlejningsbygninger – eller rum. Når der i forannævnte skøde, vedrørende borgmester Tuesens boder i Næstved, står: »Thet ny Steenhus . . . som ære syw Bodher og Bolige . . .«, så beskrives der altså en fysisk størrelse (stenhuset), som skal anvendes til udlejning (boder).

En lundensisk kilde fra 1310 kan forstås på samme måde. Ærkebisp Esger stadfæstede da den pligt, som de tyskere, der boede i Lund, havde til at benytte domkirkens krypt som sognekirke. Det udtrykkes således: » . . . qui in propriis ortis non habita(n)t uel eciam integras non conducunt curias alias sed in tabernis habitant et qui domos conducent in aliorum curiis speciales . . .«. ¹⁴ I forbindelse med de fysiske størrelser hus og gård tilføjes

således besiddelsesforholdet, idet det bemærkes, at pligten gælder beboere af gårde og huse, som lejes; derimod anføres intet om besiddelsesforholdet i forbindelse med boder. Dette må skyldes, at det var klart, at man boede til leje, når man boede i en bod.

Hvem udlejede boderne

Hele middelalderen igennem udlejede de gejstlige institutioner, de boder, som de ejede i byerne. Dette gjaldt både landklostre, byklostre, domkapitler, sognekirker, kapeller og altre.

Også byernes råd udlejede boder, dels ude i byen, dels de boder, som lå i tæt forbindelse med eller i selve rådhuset. Ligeledes træffes mange borgere som udlejere, især i perioden efter 1400. Disse borgere var for størstedelen borgmestre, rådmænd og – eller – købmænd. Antallet af boder, som den enkelte borger ejede, kunne variere fra 2–3 stykker til de 57, som borgmester Jørgen Koch ejede i Malmø i årene lige efter reformationen.¹⁵ Udlejning af boder har været en af måderne, hvorpå man i det middelalderlige samfund kunne frugtbargøre sine penge. De gejstlige institutioner kunne på denne måde bringe eventuelle overskud til at yngle uden at komme i konflikt med renteforbudet.

I løbet af 1400–1500-årene skabte en anden samfundsgruppe, nemlig købmændene, ved handel et overskud, som bl.a. kunne investeres i og yderligere frugtbargøres ved byggeri og udlejning af boder. Om førnævnte Jørgen Koch hedder det således i 1536 at »Hand haver mere rente hvert aar indenfor porten i Malmö end 3.000 daler!«.

13. Mere end 100 kilder har en angivelse af besiddelsesforholdet til boder. Oftest har disse kilder karakter af adkomster (skøder, gavebreve samt enkelte domme).

14. Diplomatarium Danicum. 2. Rk. 6. Bd. p. 262, Nr. 309. Overs. ses i Danmarks Riges Breve. 2. Rk. 6. Bd. p. 229–230, Nr. 309: . . .der ikke bor i deres egne Gaarde og heller ikke lejer andres Gaarde helt for sig selv, men bor i Boder og lejer enkelte Huse i andres Gaarde, . . .

15. Bjurling, Oscar, op.cit. p. 294.